

Przemoc rówieśnicza

Katarzyna Makaruk – Fundacja Dajemy Dzieciom Się

Spis zagadnień

- 257 Definicje
- 258 Uwarunkowania
- 258 Skala przemocy rówieśniczej
- 269 Konsekwencje przemocy rówieśniczej
- 270 Podsumowanie
- 271 Bibliografia

Rozdział jest poświęcony problemowi przemocy rówieśniczej, która w Polsce jest najczęściej doświadczaną przez dzieci i młodzież kategorią wiktyimizacji (Włodarczyk i Makaruk, 2013; Włodarczyk i in., 2018). Może do niej dochodzić na terenie szkoły, w drodze do szkoły lub ze szkoły, za pośrednictwem internetu lub telefonu komórkowego (Komendant-Brodowska, 2014), ale także w kontekście pozaszkolnym, gdy jej sprawcą jest rodzeństwo lub ktoś obcy.

Specyfika przemocy rówieśniczej polega na tym, że bardzo często ma ona świadków (Salmivalli, 2010), którzy wcielają się w różne role, w tym w asystentów napastnika, wspierających napastnika, obserwujących zdarzenie gapiów, potencjalnych obrońców ofiary, którzy jej współczują, ale sami nie podejmują działania, obrońców, którzy wstawiają się za ofiarą, i niezaangażowanych obserwatorów (Komendant-Brodowska, 2009). Reakcje świadków mogą wpływać na zachowanie sprawcy i sytuację osób doświadczających przemocy. W badaniach wykazano, że do przemocy rówieśniczej w szkole w większości przypadków dochodzi w obecności osób trzecich. Gdy są oni biernymi obserwatorami, przemoc trwa nadal, jednak gdy sprzeciwią się takim zachowaniom, mogą one zostać przerwane (Rigby, 2007). Celem niniejszego rozdziału jest przedstawienie najważniejszych definicji przemocy rówieśniczej, jej uwarunkowań, najnowszych danych dotyczących rozpowszechnienia wiktyimizacji i sprawstwa w Polsce (także na tle międzynarodowych), opinii o problemie, jak również jego konsekwencji.

Definicje

Istnieje wiele definicji przemocy rówieśniczej, a na jej określenie używa się wielu terminów. Różnice definicyjne i metodologiczne mogą wpływać na diagnozę zjawiska. Większość badań poświęconych problemowi przemocy rówieśniczej koncentruje się wyłącznie na przemocy w szkole, pomijając rówieśników spoza szkoły – sąsiadów lub dzieci z rodziny.

Terminy, takie jak agresja, przemoc i *bullying*, bywają używane zamiennie, jednak relacja między nimi ma charakter hierarchiczny (Pyżalski, 2012). Najogólniejszym pojęciem jest agresja, która oznacza świadome podejmowanie wrogich działań mających na celu wyrządzenie komuś szkody (Aronson i in., 2006). Przemoc to termin nieco węższy niż agresja. Dochodzi do niej wtedy, gdy agresor wykorzystuje swoją przewagę nad ofiarą. Może być ona liczebna, fizyczna, psychiczna lub o charakterze formalnym (Komendant-Brodowska, 2014). Z kolei *bullying* ma miejsce wtedy, gdy działanie ma na celu wyrządzenie komuś przykrości lub krzywdy (intencjonalność), ma charakter systematyczny (powtarzalność), a ofiara jest słabsza od sprawcy bądź grupy sprawców (nierównowaga sił; Olweus, 2003). Termin *bullying* bywa tłumaczony jako agresja w szkole, agresja rówieśnicza, przemoc w szkole i przemoc rówieśnicza, co nadaje mu bardzo szerokie znaczenie (Pyżalski, 2012). W prowadzonych w Polsce

badaniach określa się go również jako znęcanie się, dręczenie, nękanie, gnębienie, zastraszanie czy prześladowanie.

Istnieją różne systemy klasyfikacji przemocy (*bullyingu* czy szerzej agresji) rówieśniczej. Jeden z podziałów zastosowany przez Instytut Badań Edukacyjnych (Przewłocka, 2015) wyróżnia przemoc: werbalną (np. przezywanie, dogadywanie, ośmieszanie), relacyjną (np. wykluczenie z grupy, ignorowanie, nastawianie innych przeciwko osobie), fizyczną (np. pobicie, kopanie, popychania, szarpanie), materialną (np. kradzież, niszczenie przedmiotów) oraz elektroniczną (złośliwy SMS lub e-mail, wpis w serwisie społecznościowym, umieszczanie w internecie zdjęć lub filmów ośmieszających ofiarę).

W realizowanej cyklicznie przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę (FDDS) *Ogólnopolskiej diagnozie skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci* (Włodarczyk i in., 2018) formy przemocy rówieśniczej zaczerpnięto z amerykańskiego kwestionariusza *Juvenile Victimization Questionnaire*. Są nimi: napaść zbiorowa ze strony obcych rówieśników, przemoc fizyczna ze strony znajomych rówieśników lub rodzeństwa, znęcanie się ze strony znajomych rówieśników (*bullying*), przemoc psychiczna (lub emocjonalna) ze strony rówieśników oraz przemoc podczas randki ze strony chłopaka/dziewczyny. W kwestionariuszu znalazło się także pytanie o dotykanie intymnych części ciała lub zmuszanie do rzeczy związanych z seksem przez rówieśnika, które zostało uznane za jedną z form wykorzystywania seksualnego.

Przejawy przemocy doświadczanej przez uczniów w szkole lub jej otoczeniu w wyniku działania norm i stereotypów związanych z płcią oraz nierównych stosunków władzy określa się mianem przemocy ze względu na płeć w szkołach (*school-related gender-based violence*, SRGBV; UNESCO i UN Women, 2016).

Uwarunkowania

Zjawisko przemocy rówieśniczej warunkowane jest przez wiele czynników. Mogą być to indywidualne cechy zarówno dziecka doświadczającego przemocy, jak i sprawcy, a także cechy środowiska rodzinnego. Na przemoc rówieśniczą w szkole bardziej narażone są dzieci rodziców o niskim

statusie społeczno-ekonomicznym, różniące się od innych pochodzeniem etnicznym lub kulturowym, z rodzin imigranckich, z niepełnosprawnościami czy różniące się wyglądem fizycznym, np. mające nadwagę lub niedowagę, a także dzieci, których orientacja seksualna, tożsamość lub ekspresja płciowa nie są zgodne z tradycyjnymi normami dotyczącymi płci (UNESCO, 2017), oraz dzieci o niskim poziomie kompetencji społecznych lub niskim statusie w grupie rówieśniczej (Cook i in., 2010). Ponadto większym ryzykiem doświadczenia przemocy rówieśniczej są obciążone dzieci rodziców nieinteresujących się życiem szkolnym (Przewłocka, 2015), z rodzin doświadczających trudności oraz dzieci, które były krzywdzone przez rodziców lub były świadkami przemocy w rodzinie (Tucker i in., 2020).

W piśmiennictwie poświęconym problemowi przemocy rówieśniczej (Ostaszewski, 2012; Przewłocka, 2015) podkreśla się również rolę, jaką odgrywa klimat szkoły, czyli jakość relacji między uczniami, gronem pedagogicznym i rodzicami, cechy środowiska kształcenia i wychowania, bezpieczeństwo fizyczne i emocjonalne w szkole oraz charakterystyka środowiska fizycznego placówki. Według UNESCO (2017) przemocy mogą sprzyjać same szkoły poprzez praktyki dyskryminacyjne oraz treści zawarte w podręcznikach i programie nauczania. Problem przemocy rówieśniczej jest mniejszy w szkołach, w których nauczyciele są postrzegani jako życzliwi, skłonniejsi do pomocy i zainteresowani uczniami (Przewłocka, 2015), oraz tam, gdzie są podejmowane stosowne działania prewencyjne (Pyżalski, 2012).

Skala przemocy rówieśniczej

Statystyki policyjne

Brakuje danych urzędowych dotyczących zjawiska przemocy rówieśniczej. Statystyki policyjne ograniczają się do zdarzeń, do których doszło na terenie szkół i innych placówek oświatowych. Najczęściej odnotowanymi przez policję przestępstwami w 2021 r. były: kradzież cudzej rzeczy (664 przypadki), kradzież z włamaniem (275) i uszczerbek na zdrowiu (260). Analizując dane, w ostatnich latach można zaobserwować gwałtowny spadek liczby przypadków wszystkich przestępstw na terenie placówek (tab. 1).

Najbardziej, bo ponad czterokrotnie, zmniejszyła się liczba przestępstw związanych z rozbojem, kradzieżą i wymuszeniami (z 750 w 2016 r. do 176 w 2021 r.). Do tych porównań należy jednak podchodzić ostrożnie ze względu na to, że w czasie pandemii COVID-19 zarówno w roku 2020, jak i 2021 przez pewien czas nauczanie odbywało się w trybie zdalnym, a uczniowie przebywali głównie w swoich domach.

Tabela 1. Przestępstwa stwierdzone w latach 2016–2021 na terenie szkół i placówek oświatowych

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
uszczerbek na zdrowiu	648	680	665	553	411	260
bójka i pobicie	309	264	236	192	154	107
zwałcenie	31	29	37	29	9	10
kradzież z włamaniem	524	474	451	340	279	275
kradzież cudzej rzeczy	1743	1553	1366	1241	662	664
rozboje, kradzież i wymuszenia	750	792	664	397	223	176

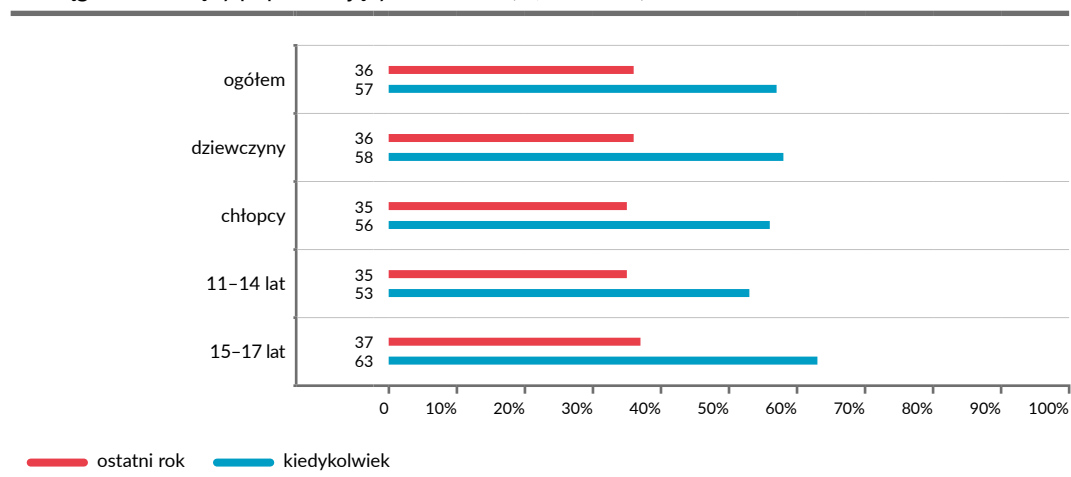
Źródło: Komenda Główna Policji, 2022.

Skala przemocy rówieśniczej w Polsce na podstawie badań

Zjawisko przemocy rówieśniczej w szerokim, wykraczającym poza kontekst szkolny ujęciu prezentuje *Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci* (Włodarczyk i in., 2018). Jest to badanie realizowane cyklicznie przez FDSD na ogólnopolskiej próbie dzieci i młodzieży w wieku 11–17 lat.

Uzyskane wyniki wskazują, że przemoc rówieśnicza jest najbardziej rozpowszechnioną kategorią wiktymizacji, jakiej doznają dzieci i nastolatki. W swoim życiu doświadczyła jej ponad co druga osoba (57%), a co trzecia (36%) – doznała jej w ciągu roku poprzedzającego badanie (wyk. 1).

Wykres 1. Doświadczenie przemocy rówieśniczej w podziale na płeć i wiek w ciągu całego życia i w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie (% , N = 1155)

Źródło: Włodarczyk i in., 2018.

Najczęstszą formą przemocy rówieśniczej była przemoc fizyczna (42% badanych doświadczyło jej kiedykolwiek, a 23% – w roku poprzedzającym badanie), następnie psychiczna (29% i 14%), napaść zbiorowa (18% i 8%), znęcanie się (14% i 7%) oraz przemoc podczas randki (6% i 2%). Odsetek osób wykorzystanych seksualnie przez rówieśnika (poprzez dotykanie intymnych części ciała) wyniósł 4% w ciągu całego życia i 2% w roku poprzedzającym badanie (tab. 2 i 3).

Tabela 2. Doświadczenie poszczególnych form przemocy rówieśniczej oraz wykorzystania seksualnego przez rówieśnika w podziale na płeć w ciągu całego życia (% , N = 1155)

	Dziewczyny	Chłopcy	11-14 lat	15-17 lat	Ogółem
przemoc fizyczna ze strony rówieśnika	41%	43%	40%	44%	42%
przemoc psychiczna ze strony rówieśników	36%	22%	27%	31%	29%
napaść zbiorowa	17%	19%	15%	21%	18%
znęcanie się	16%	11%	12%	16%	14%
przemoc podczas randki*	4%	8%	4%	7%	6%
niechciany dotyk ze strony rówieśnika*	6%	1%	2%	5%	4%

* pytania zadawane osobom w wieku 13-17 lat.

Źródło: Włodarczyk i in., 2018.

Tabela 3. Doświadczenie poszczególnych form przemocy rówieśniczej oraz wykorzystania seksualnego przez rówieśnika w podziale na płeć w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie (% , N = 1155)

	Dziewczyny	Chłopcy	11-14 lat	15-17 lat	Ogółem
przemoc fizyczna ze strony rówieśnika	22%	25%	25%	22%	23%
przemoc psychiczna ze strony rówieśników	19%	10%	15%	14%	14%
napaść zbiorowa	7%	8%	7%	9%	8%
znęcanie się	8%	7%	9%	6%	7%
przemoc podczas randki*	1%	3%	1%	4%	2%
niechciany dotyk ze strony rówieśnika*	3%	0%	1%	2%	2%

* pytania zadawane osobom w wieku 13-17 lat.

Źródło: Włodarczyk i in., 2018.

Widoczne są różnice w rozpowszechnieniu przemocy rówieśniczej ze względu na płeć, jednak tylko w przypadku niektórych jej form. Dziewczyny istotnie częściej niż chłopcy doświadczały przemocy psychicznej zarówno w ciągu całego życia (36% vs 22%), jak i w roku poprzedzającym badanie (19% vs 10%), natomiast w przypadku znęcania się tylko w ostatnim roku (16% vs 11%).

Nastolatki w wieku 15-17 lat częściej deklarowały w ciągu swojego życia doświadczenia przemocy rówieśniczej niż młodsi respondenci w wieku

11–14 lat (63% vs 53%). W przypadku roku poprzedzającego badanie nie było jednak istotnych różnic między grupami wiekowymi. Wyjątek stanowiła przemoc podczas randki, do której częściej dochodziło wobec starszych nastolatków niż młodszych respondentów w ciągu zarówno całego życia (7% vs 4%), jak i ostatniego roku (4% vs 1%).

Na ból, siniaki, skaleczenie lub złamanie najczęściej skarżyli się respondenci, którzy doświadczyli przemocy fizycznej (31%) i przemocy podczas randki (32%), następnie osoby, nad którymi znęcano się (20%) oraz które zostały napadnięte przez grupę obcych rówieśników (18%) lub wykorzystane seksualnie przez rówieśnika (13%). Urazy doznane podczas randki częściej deklarowały dziewczyny niż chłopcy (69% vs 13%).

Tabela 4. Sprawcy przemocy rówieśniczej oraz wykorzystywania seksualnego przez rówieśnika

	Brat	Siostra	Inny krewny	Chłopak, dziewczyna, były chłopak, była dziewczyna	Inny znajomy	Nie chcę odpowiadać na to pytanie
przemoc fizyczna (N = 480)	22%	13%	4%	4%	66%	6%
znęcanie się (N = 332)	7%	5%	7%	5%	81%	7%
przemoc psychiczna (N = 159)	2%	2%	2%	3%	89%	8%
dotykanie intymnych części ciała przez rówieśnika (N = 32)	6%		3%	41%	63%	9%

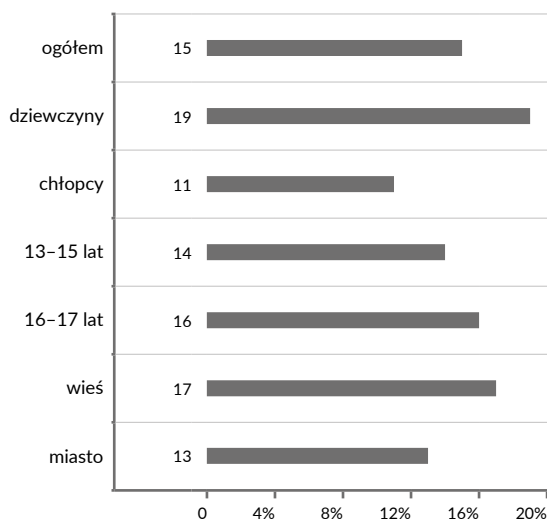
Źródło: Włodarczyk i in., 2018.

Sprawcami przemocy fizycznej, psychicznej, znęcania się i wykorzystania seksualnego przez rówieśnika byli głównie znajomi niespokrewnieni z osobą pokrzywdzoną (tab. 4; Włodarczyk i in., 2018).

W 2020 r. FDDS – korzystając z niepełnej wersji kwestionariusza *Diagnozy* – przeprowadziła badanie na temat wiktyimizacji i funkcjonowania osób w wieku 13–17 lat w pierwszym okresie pandemii COVID-19¹ (Makaruk i in., 2020). Podobnie jak w 2018 r. najczęściej wskazywaną kategorią wiktyimizacji była przemoc rówieśnicza. Psychicznej lub fizycznej przemocy ze strony dzieci i nastolatków doświadczyło w tym czasie 15% respondentów. Istotnie częściej były to dziewczyny niż chłopcy (19% vs 11%; wyk. 2). Co dziewięta badana osoba (11%) deklarowała, że została specjalnie uderzona przez rówieśnika, a co szesnasta (6%) – doświadczyła ze strony rówieśnika przemocy psychicznej. Dodatkowo 1% badanych przyznał, że został wykorzystywany seksualnie przez rówieśnika poprzez niechciany dotyk.

1 Od połowy marca do końca czerwca 2020 r.

Wykres 2. Doświadczenie przemocy rówieśniczej w pierwszym okresie pandemii w podziale na płeć, wiek i wielkość miejscowości (N = 500)

Źródło. oprac. własne na podstawie: Makaruk i in., 2020.

Oprócz *Diagnozy* większość badań dotyczących przemocy rówieśniczej koncentruje się głównie na środowisku szkolnym. W ostatnich dwóch falach badań *Młodzież* (Bożewicz, 2019; Kalka, 2016) prowadzonych cyklicznie przez CBOS zapytano starszych nastolatków (uczniów ostatnich klas szkół ponadgimnazjalnych) o ich doświadczenia związane z przemocą ze strony innych uczniów. Badanie objęło różne formy przemocy ze strony rówieśników, w tym częstotliwość jej aktów.

Przemoc relacyjna (wykluczenie) była najbardziej rozpowszechnioną formą przemocy rówieśniczej. W ciągu roku poprzedzającego badanie doznał jej co czwarty respondent (24%), przy czym połowa z tych osób (12%) co najmniej kilkakrotnie. Jeden na dziesięciu badanych (10%) otrzymał w ciągu ostatniego roku obraźliwy SMS lub e-mail od innego ucznia ze swojej szkoły. Tyle samo osób przyznało, że ktoś z uczniów z ich szkoły opublikował w internecie informacje o nich lub zdjęcia/filmy z ich udziałem, których nie chcieli ujawnić. Przemocy fizycznej doświadczyło 7% badanych, a 3% – było napastowanych seksualnie przez innego ucznia. Co ósmy nastolatek (12%) został na terenie szkoły okradziony, 4% badanych przyznało, że ktoś zmusił ich do fundowania sobie papierosów, piwa lub innych rzeczy, a 2% uczniów padło ofiarą napaści – ktoś zabrał im przedmiot lub pieniądze z użyciem siły lub przy zagrożeniu jej użycia (tab. 5).

Nie zaobserwowano znaczących różnic w odsetkach osób, które doświadczyły poszczególnych form przemocy w szkole, między dwiema ostatnimi falami badania (z lat 2016 i 2018).

”

Zmieniłem szkołę po tym, jak moi znajomi odwrócili się ode mnie i zaczęli rozsyłać innym osobom screeny rozmów, które były dla mnie upokarzające. Chociaż jestem już w innej szkole, dalej źle się czuję z tym, co się stało.

Chłopiec, 14 lat

*Z telefonów i maili do 116 111
– telefonu zaufania dla dzieci
i młodzieży*

Tabela 5. Formy przemocy rówieśniczej w szkole w stosunku do uczniów ostatnich klas szkół ponadgimnazjalnych w latach 2016 (N = 1724) i 2018 (N = 1609; %)

Czy Tobie osobiście zdarzyło się w ciągu ostatniego roku, że:	Nie, nigdy		Raz		Kilka razy		Wiele razy	
	2016	2018	2016	2018	2016	2018	2016	2018
Zostałeś wykluczony, odtrącony przez innych uczniów	79	76	11	12	8	9	3	3
W szkole ukradziono Ci pieniądze lub jakiś przedmiot	89	88	8	9	1	2	1	1
Otrzymałeś obraźliwego SMS-a lub e-maila od kogoś z uczniów z Twojej szkoły	92	90	4	4	3	4	1	2
Ktoś z uczniów Twojej szkoły opublikował w internecie informacje o Tobie lub zdjęcia/filmy z Twoim udziałem, których nie chciałeś(-aś) ujawnić	92	90	5	6	3	3	1	1
Uderzył Cię lub pobił któryś z kolegów lub któraś z koleżanek z klasy lub uczeń innej klasy	94	93	3	3	1	2	1	2
Ktoś z uczniów Twojej szkoły zmuszał Cię do fundowania sobie za Twoje pieniądze papierosów, piwa lub innych rzeczy	96	96	1	2	1	1	2	1
Ktoś z uczniów Twojej szkoły napastował Cię w szkole seksualnie (np. próbował Cię dotykać, rozebrać)	97	97	1	1	1	1	1	1
Ktoś z uczniów twojej szkoły zabrał Ci pieniądze lub przedmiot używając siły lub grożąc jej użyciem	98	98	1	1	1	0	0	0

Źródło: oprac. własne na podstawie: Bożewicz, 2019; Kalka, 2016.

Również Rzecznik Praw Dziecka podjął temat równego traktowania w szkole (Bulska i in., 2021). Ponad co trzeci ankietowany ósmoklasista (36%) uznał, że rówieśnicy traktują go gorzej niż pozostałych kolegów i koleżanki, podczas gdy ponad co ósma (12%) osoba twierdziła, że była traktowana lepiej. Dwadzieścia dwa procent badanych przyznało, że jeśli coś zaproponowało, to ich propozycja była oceniana surowiej niż pozostałych. Czternaście procent uczniów i uczennic spotykało się natomiast z większą przychylnością kolegów i koleżanek niż inni. Respondenci, którzy deklarowali, że ich rodzice mają duży wpływ na życie szkoły, rzadziej twierdzili, że ich pomysły spotykały się z gorszą oceną rówieśników.

Przemoc ze względu na płeć i seksualność

Systematyczne dane na temat problemu przemocy i dyskryminacji ze względu na płeć i seksualność gromadzą liczne badania. W Polsce ten temat został poruszony przez Chmurę-Rutkowską (2019) wśród uczniów i uczennic w wieku 13–15 lat. Spośród badanych form przemocy ponad

połowa respondentów obserwowano i doświadczyła w roli sprawcy, ofiary lub świadka: przemocy werbalnej (76%), komentarzy za pomocą różnych odgłosów (63%), przemocy fizycznej z komentarzem lub wyzwiskiem dotyczącym płci lub seksualności (62%), seksualnych aluzji i gestów (59%), komentarzy na temat ciała (59%), zabierania ubrań (55%), naruszania przestrzeni osobistej (53%), podglądania (53%) oraz symulowania czynności seksualnych (51%; tab. 6).

Uczennice częściej niż uczniowie regularnie obserwowały (lub doświadczały w roli sprawcy, ofiary bądź świadka) zachowania, takie jak przemoc werbalną (60% vs 51%), naruszanie przestrzeni osobistej (39% vs 31%), komentowanie za pomocą różnych odgłosów (38% vs 31%), wygłaszanie komentarzy na temat ciała (35% vs 25%) lub rozpowszechnianie szkodliwych kłamstw na temat czyjegoś zachowania czy intymnych relacji z chłopakiem/dziewczyną (17% vs 11%). Chłopcy częściej niż dziewczyny regularnie obserwowali i doświadczały w roli sprawcy, ofiary lub świadka m.in. ściągania ubrań (17% vs 13%),

Tabela 6. Zachowania przemocowe ze względu na płeć i seksualność, które badani obserwowali lub których doświadczali w roli sprawcy, ofiary czy świadka (%)

	Dziewczyny		Chłopcy		Ogółem	
	często	sporadycznie	często	sporadycznie	często	sporadycznie
Używanie wulgarnych określeń dotyczących płci, wyśmiewanie, stygmatyzowanie w seksualnym kontekście, wyrażanie się pogardliwie lub wulgarnie o przeciwnej płci lub w odniesieniu do płci, opowiadanie obraźliwych wulgarnych żartów w odniesieniu do płci i seksualności	60	19	51	21	56	20
Naruszanie przestrzeni osobistej przez niepożądane dotknięcia, uściski, łaskotanie, klepanie, szczypanie, napieranie, ocieranie, blokowanie możliwości poruszania się	39	19	31	16	35	18
Gwizdy, mlaskania, cmoknięcia albo inne „zwierzęce” odgłosy jako komentarz wobec jakiejś osoby	38	29	31	26	35	28
Pokazywanie, rozsyłanie, zdjęć, filmików, rysunków o seksualnym i/lub wulgarnym charakterze oraz pornografii osobom, które tego nie chcą; oglądanie pornografii w obecności innych, bez uzyskania zgody	35	10	32	8	33	9
Czynienie seksualnych aluzji i gestów	29	29	36	24	32	27
Uderzanie, popychanie, kopanie z komentarzem lub wyzwiskiem dotyczącym płci lub seksualności	30	35	34	25	32	30
Wygłaszanie publicznie (głośno i dosadnie) ośmieszających, poniżających komentarzy na temat ciała, sposobu poruszania się, jego intymnych części	35	28	25	29	30	29
Symulowanie (udawanie) czynności seksualnych	23	27	27	25	25	26
„Przypadkowe” dotknięcia intymnych części ciała przez ubranie	15	27	17	18	16	23
Ściąganie komuś części ubrań, szarpanie, zadzieranie bluzki, spódnicy, pociąganie za ramiączka biustonosza, bluzki	13	30	17	18	15	25
Uporczywe przyglądanie się, śledzenie	13	27	17	24	15	26
Krzywdzące komentowanie profilu, zdjęcia, wypowiedź na portalu społecznościowym w kontekście płci i seksualności	16	29	13	24	15	27
Rozpowszechnienie szkodliwych kłamstw na temat czyjegoś zachowania, intymnych relacji z chłopakiem/dziewczyną	17	30	11	20	14	26
Wyciąganie z plecaka lub torby prywatnych rzeczy i pokazywanie innym: zdjęć, drobiazgów, środków do higieny, bielizny	12	25	16	13	14	20
Zabieranie i chowanie ubrań, w sytuacji, gdy dana osoba jest w szatni, przebieralni itp.	6	45	23	35	14	41
Bicie, szturchanie, popychanie, fizyczny atak z powodu konfliktów między dziewczynami a chłopakami (zdrady, odrzucenie zalotów itp.)	9	23	13	18	11	21
Umieszczanie na tablicach, ścianach wulgarnych napisów i rysunków na temat dziewczyn, chłopaków i o podtekście seksualnym	9	27	10	17	9	23
Robienie komuś niechcianych zdjęć i nagrywanie filmików i upublicznianie w internecie	8	28	11	25	9	27
Wysyłanie nieprzyzwoitych, wulgarnych SMS-ów, e-maili, listów, wiadomości na portalach społecznościowych	7	24	9	17	8	20
Podglądanie w szatni, łazience, przebieralni itp.	4	50	10	41	7	46
Obnażanie się w obecności innych oraz napastowanie seksualne	5	23	8	19	6	21
Napastowanie seksualne, wymuszenie czynności seksualnej	2	12	8	10	5	11

Źródło: Chmura-Rutkowska, 2019.

uporczywego przyglądania się, śledzenia (17% vs 13%), wyciągania z plecaka lub torby prywatnych rzeczy i pokazywania innym (16% vs 12%), zabierania i chowania ubrań (23% vs 6%), przemocy fizycznej z powodu konfliktów między dziewczynami a chłopcami (13% vs 9%), podglądania (10% vs 4%) oraz napastowania seksualnego i wymuszenia czynności seksualnej (8% vs 2%).

W opinii badanych to dziewczyny częściej niż chłopcy doznają przemocy ze względu na płeć i seksualność. Chłopcy dwa razy częściej niż dziewczyny przyznawali się do bycia jej sprawcami. Do przemocy wobec dziewczyn dochodziło ze strony zarówno innych dziewczyn, jak i innych chłopców. W przypadku chłopców sprawcami byli głównie inni chłopcy.

Badanie na temat sytuacji osób LGBT+ w Polsce przeprowadzone dla Kampanii Przeciw Homofobii i Stowarzyszenia Lambda Warszawa (Mulak, 2021) pokazało, że co czwarta ucząca się osoba transpłciowa (25%) po ujawnieniu swojej tożsamości płciowej przed koleżankami i kolegami w szkole lub na uczelni spotkała się z negatywnymi komentarzami. W stosunku do prawie co trzeciej (30%) takiej osoby rówieśnicy używali niewłaściwego imienia lub form językowych. Młodzież szkolna była dyskryminowana częściej niż pełnoletni respondenci, co według autorów raportu może wskazywać, że dyskryminacja jest powszechniejsza w szkołach niż na uczelniach i w innych placówkach edukacyjnych.

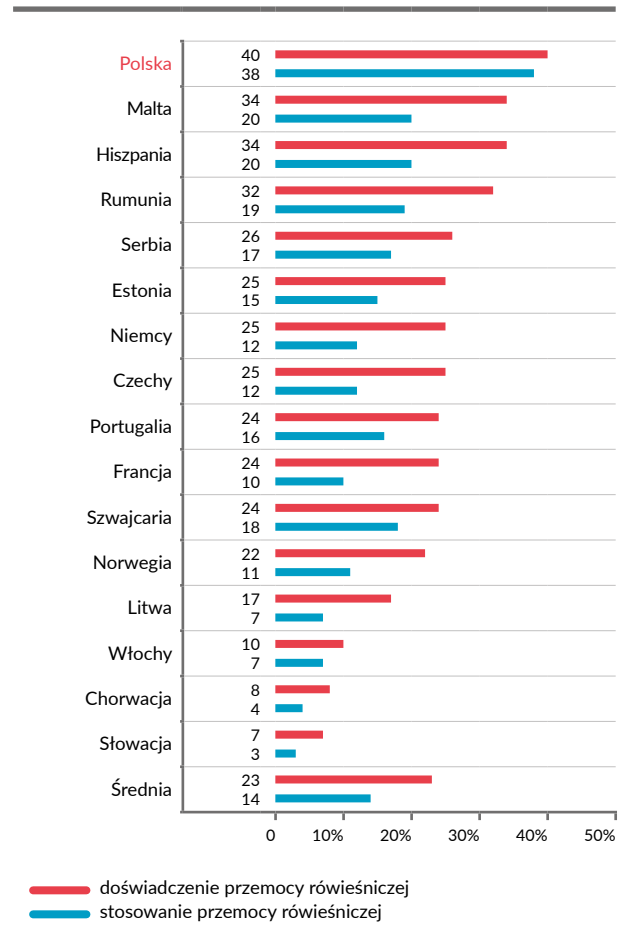
Przemoc rówieśnicza w Polsce na tle innych krajów

EU Kids Online (Smahel i in., 2020) to międzynarodowe badanie realizowane wśród szerokiej grupy wiekowej (9–16 lat), które porusza temat przemocy rówieśniczej, umożliwiając porównanie sytuacji w różnych europejskich krajach. Pytania znajdujące się w kwestionariuszu badawczym dotyczą m.in. stosowania przemocy wobec rówieśników i doświadczeń przemocy z ich strony.

We wszystkich państwach wyższe były odsetki osób, które w roku poprzedzającym badanie doświadczyły przemocy rówieśniczej, niż ją stosowały. W przypadku Polski różnica między odsetkami była niewielka, a poziom rozpowszechnienia przemocy rówieśniczej był najwyższy z 16 badanych państw. Nasz kraj zajął pierwsze miejsce pod względem osób zarówno pokrzywdzonych (40%), jak i stosujących przemoc rówieśniczą (38%). Na drugim końcu rankingu znalazła się

Słowacja (odpowiednio, 7% i 3%; wyk. 3). W większości państw płeć nie różnicowała ani doświadczających, ani stosujących przemoc rówieśniczą, jednak w Polsce więcej chłopców (41%) niż dziewczyn (33%) dopuszczało się aktów przemocy w stosunku do rówieśników. Dodatkowo w Polsce wraz z wiekiem odnotowano wyraźny wzrost zarówno wiktyimizacji (9–11 lat – 33%, 12–14 lat – 44%, 15–16 lat – 49%), jak i sprawstwa (odpowiednio, 27%, 41% i 53%).

Wykres 3. Doświadczenie i stosowanie przemocy rówieśniczej wśród osób w wieku 9–16 lat (%)

Źródło: Smahel i in., 2020.

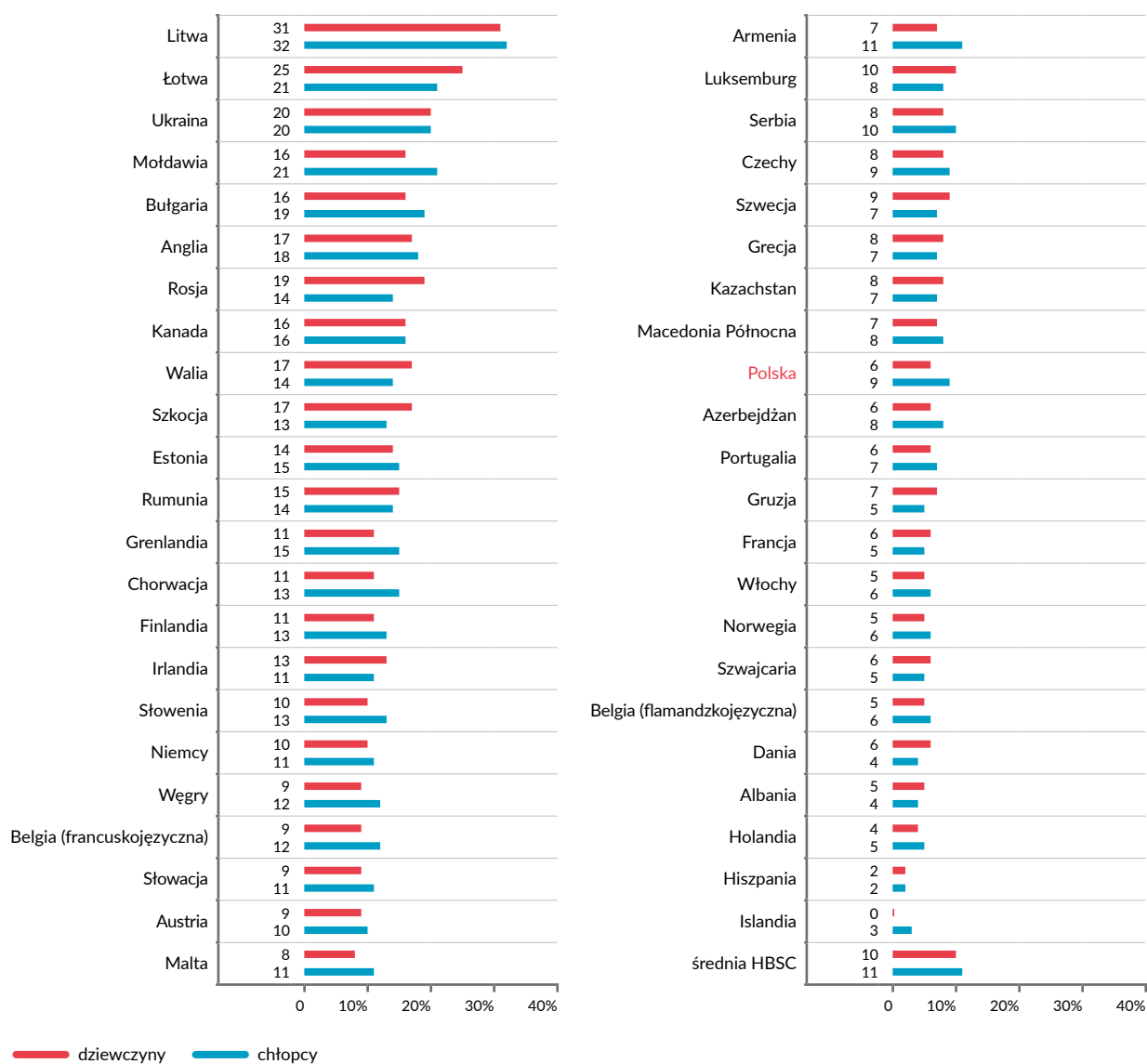
Badaniem, które ze względu na dużą skalę, umożliwia międzynarodowe porównania dotyczące zachowań zdrowotnych młodzieży szkolnej jest *Health Behaviour in School-aged Children* (HBSC; Inchley i in., 2020; Małkowska-Szutnik i Malinowska-Cieślak, 2018). Porusza ono problem wiktyimizacji i stosowania przemocy w szkole

przez uczniów w wieku 11–15 lat. Respondentów pytano również o częstotliwość tych zdarzeń.

Biorąc pod uwagę deklaracje ankietowanych 13-latków ze wszystkich badanych państw, średnio 10% dziewczyn i 11% chłopców doświadczało przemocy w szkole co najmniej 2–3 razy w miesiącu. Z taką samą częstotliwością jej sprawcami było 5% dziewczyn i 8% chłopców. Polska znalazła się nieco poniżej średniej w przypadku doświadczeń

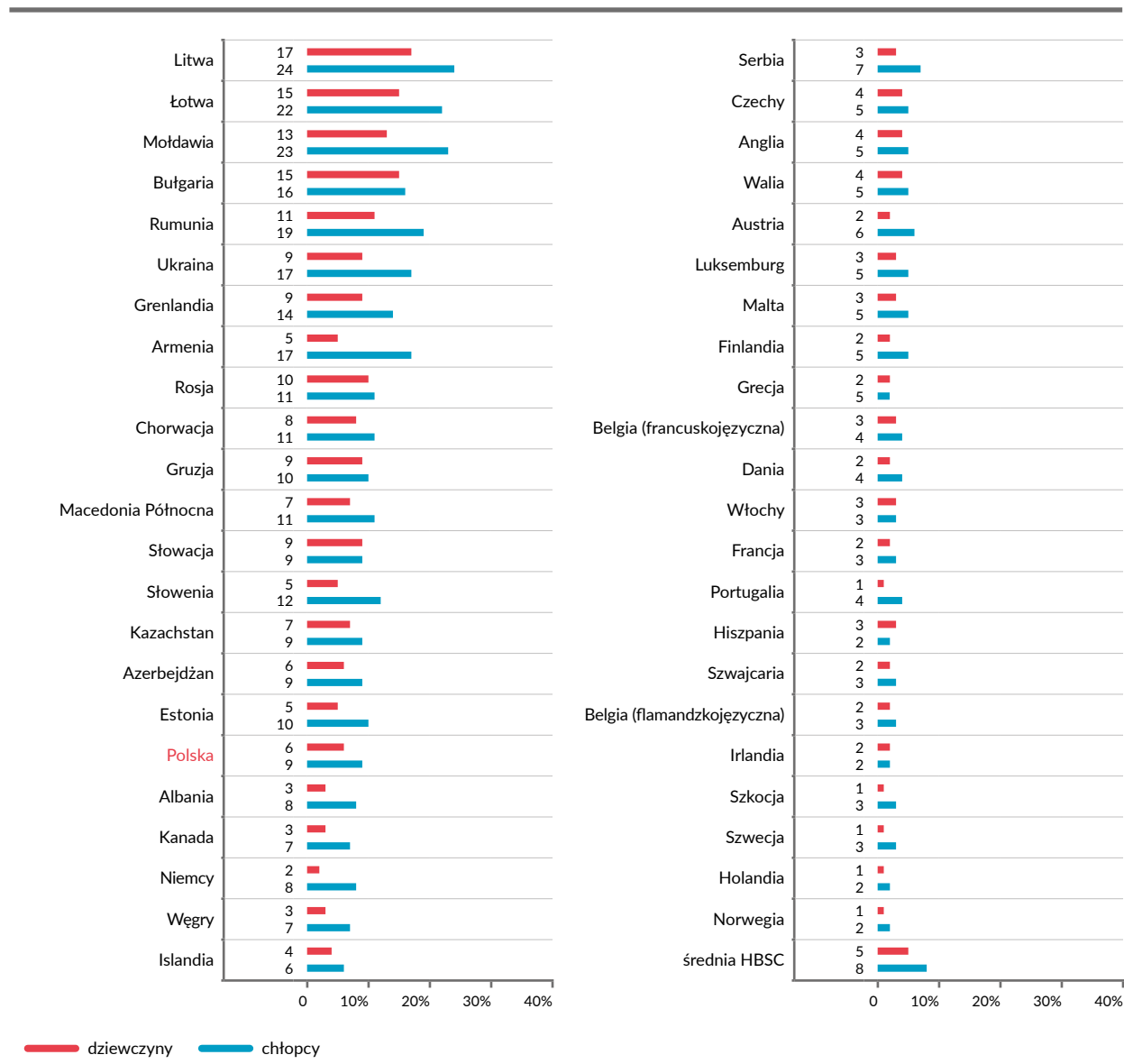
bullyingu i nieco powyżej średniej w przypadku jego stosowania – 6% polskich respondentek i 9% respondentów co najmniej 2–3 razy w miesiącu zastraszało innych. Takie same odsetki uczniów były w szkole zastraszane. Litwa i Łotwa znalazły się na samej górze w obu zestawieniach. Hiszpania i Islandia okazały się państwami o najniższych odsetkach doświadczeń, a Holandia i Norwegia – sprawstwa *bullyingu* wśród 13-latków (wyk. 4 i 5).

Wykres 4. Doświadczenie przemocy w szkole przynajmniej 2 razy w ciągu 2 miesięcy poprzedzających badanie wśród 13-latków (%)

Źródło: Inchley i in., 2020.

Wykres 5. Stosowanie przemocy w szkole przynajmniej 2 razy w ciągu 2 miesięcy poprzedzających badanie wśród 13-latków (%)

Źródło: Inchley i in., 2020.

Biorąc pod uwagę wszystkich polskich respondentów w wieku 11–15 lat, 23,5% z nich doświadczyło przemocy co najmniej raz w 2 miesiącach poprzedzających badanie, a 27,4% – przyznało, że stosowało ją wobec swoich rówieśników. Chłopcy częściej niż dziewczyny zarówno

doświadczali (27,6% vs 19,6%), jak i stosowali (33,1% vs 21,8%) przemoc. W badanej grupie stosowanie przemocy najczęściej deklarowali 13-latkowie (30,8%), a jej doświadczenie 11-latkowie (29,4%; tab. 7). Najczęściej zdarzenia te miały miejsce 1–2 razy w ciągu badanego okresu (tab. 8).

Tabela 7. Doświadczanie i stosowanie przemocy w szkole przez uczniów w wieku 11–15 lat w ciągu 2 miesięcy poprzedzających badanie (N = 5225; %)

	Doświadczanie			Stosowanie		
	Ogółem	Chłopcy	Dziewczyny	Ogółem	Chłopcy	Dziewczyny
Ogółem	23,5	27,6	19,6	27,4	33,1	21,8
11 lat	29,4	35,7	22,7	24,3	30,4	17,9
13 lat	23,5	26,5	20,7	30,8	36,6	25,4
15 lat	17,9	20,4	15,6	27,0	32,4	22,0

Źródło: oprac. własne na podstawie: Małkowska-Szkutnik i Malinowska-Cieślak, 2019.

Tabela 8. Częstość doświadczania i stosowania przemocy w szkole wśród młodzieży w wieku 11–15 lat (N = 5225; %)

	doświadczanie	stosowanie
raz lub 2 razy	16,0	20,2
2–3 razy w miesiącu	3,6	3,7
raz w tygodniu	1,7	1,5
kilka razy w tygodniu	2,2	1,9

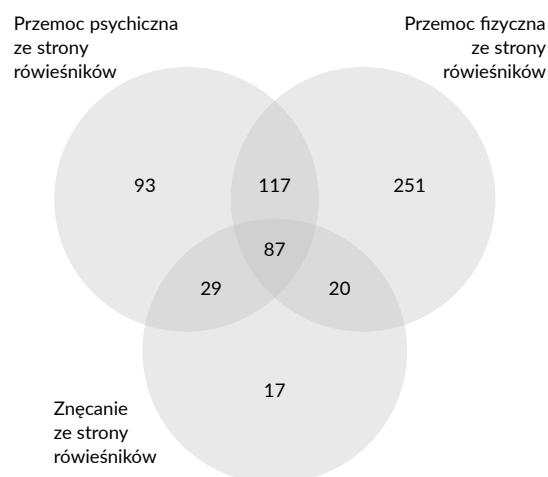
Źródła: oprac. własne na podstawie: Małkowska-Szkutnik i Malinowska-Cieślak, 2019.

Współwystępowanie różnych form przemocy rówieśniczej

Prowadzone analizy wskazują na współwystępowanie różnych form przemocy ze strony rówieśników. Połowa respondentów (51%) *Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci* (Włodarczyk i Wójcik, 2019), która doświadczyła przemocy rówieśniczej została pokrzywdzona na więcej niż jedną jej formą (27% dwiema, 16% trzema, 7% czterema i 1,4% pięcioma formami). Wśród osób, które doświadczyły co najmniej jednej z trzech form przemocy rówieśniczej – fizycznej, psychicznej i znęcania się – 19% doświadczyło przemocy fizycznej oraz psychicznej, a 14% wszystkich trzech form. Osoby, nad którymi się znęcano, najczęściej doświadczały również pozostałych dwóch form przemocy rówieśniczej (wyk. 6).

Z badania *EU Kids Online* (Pyżalski, 2019) wynika, że cyberprzemoc pokrywa się z tradycyjną przemocą rówieśniczą (czyli taką, podczas której nie stosuje się technologii). Zazwyczaj osoby, które doświadczają lub są sprawcami cyberprzemocy, angażują się w tradycyjną

Wykres 6. Współwystępowanie różnych form przemocy rówieśniczej

Źródło: Włodarczyk i Wójcik, 2019.

przemoc rówieśniczą. Dwie trzecie badanych (62,5%), którzy doświadczyli przemocy tradycyjnej co najmniej raz w tygodniu, równie często padało ofiarami cyberagresji. Istnieje również związek bycia sprawcą przemocy tradycyjnej i cyberprzemocy. Większość osób (68%), które stosowały przemoc tradycyjną co najmniej raz w tygodniu, równie często angażowały się w przemoc elektroniczną.

Postawy i opinie na temat przemocy rówieśniczej i dyskryminacji w szkole

W badaniu zrealizowanym na terenie szkół przez FDDS (Makaruk i in., 2019) zapytano przedstawicieli rad rodziców i grona pedagogicznego o wiedzę na temat występowania

przemocy rówieśniczej w placówkach. Rodzice częściej niż przedstawiciele grona pedagogicznego wskazywali, że takie zachowania mają miejsce wśród uczniów, ale także częściej przyznawali, że brakuje im informacji na ten temat. Obie grupy badanych uznały przemoc psychiczną za najpowszechniejszą. Ponad połowa rodziców (59%) i nauczycieli (53%) twierdziła, że do wyzywania i obrażania dochodzi między uczniami często lub bardzo często. Najbardziej obserwowaną przez osoby dorosłe formą przemocy rówieśniczej była przemoc fizyczna. Co drugi nauczyciel (49%) i co trzeci rodzic (33%) był zdania, że ma ona miejsce bardzo rzadko.

Wspomniane wcześniej badanie na temat równego traktowania (Bulska i in., 2021) pokazało negatywny stosunek młodzieży szkolnej do przemocy rówieśniczej. Bardziej krytycznie były do niej nastawione dziewczyny oraz osoby, które mają większą wiedzę na temat problemu nierównego traktowania. Co ciekawe, doświadczenie przemocy rówieśniczej nie różnicuje postaw względem niej.

Zbadano także stosunek uczniów do grup mniejszościowych. Respondenci mieli do nich pozytywne nastawienie. Większość z nich zadeklarowała, że chętnie zaakceptowałaby Ukraińców, osoby homoseksualne, osoby z niepełnosprawnością oraz muzułmanów jako kolegów/koleżanki z ławki, klasy czy szkoły. Mimo ogólnie przychylnych postaw relatywnie najmniej akceptowane były osoby homoseksualne.

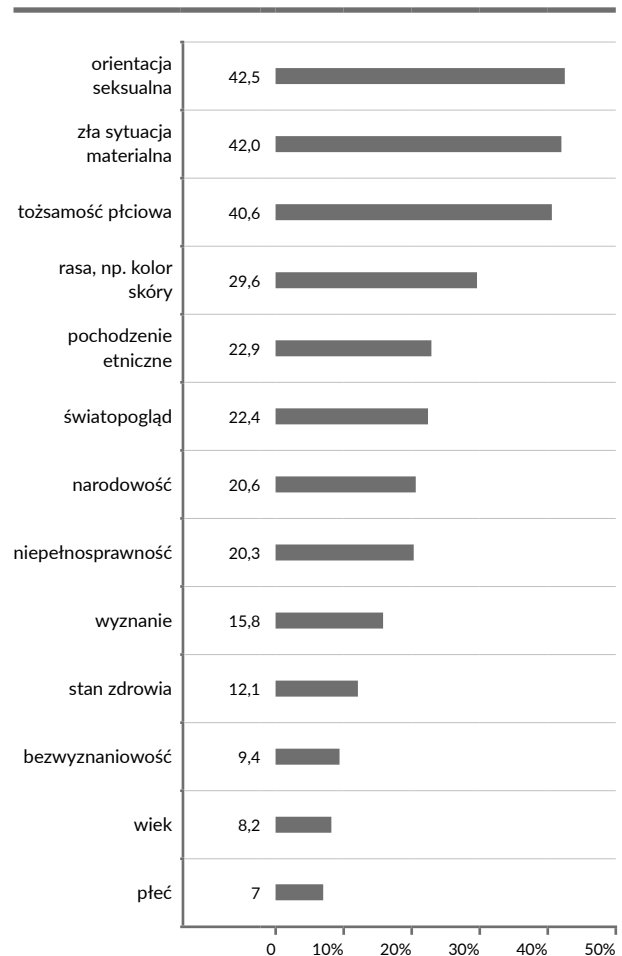
W analizach wykazano związek między postawami wobec przemocy rówieśniczej a stosunkiem do grup mniejszościowych. Przeciwnicy przemocy deklarowali większą akceptację dla przedstawicieli wskazanych grup.

Przeważający odsetek młodych osób (ponad 80%) uznał, że w szkole powinna być prowadzona edukacja antidyskryminacyjna. Także zdecydowana większość badanych nauczycieli (89%) była zdania, że taka edukacja powinna być w szkole realizowana obowiązkowo, a trzy czwarte – zgodziło się, ze stwierdzeniem, że zapobiega ona przemocy w szkole. Zwolennikami wprowadzenia obowiązku edukacji antidyskryminacyjnej byli częściej nauczyciele, którzy mieli większą wiedzę na temat równego traktowania.

W opinii uczestniczących w badaniu nauczycieli w polskich placówkach największe ryzyko dyskryminacji występuje ze względu na orientację seksualną, złą sytuację

materiałną i tożsamość płciową. Następnie wskazywane były rasa, pochodzenie etniczne, światopogląd, narodowość i niepełnosprawność (wyk. 7).

Wykres 7. Grupy społeczne narażone na dyskryminację w polskich szkołach według nauczycieli (N = 1037; %)^a

^a Suma odpowiedzi często i bardzo często.

Źródło: Bulska, 2021.

Konsekwencje przemocy rówieśniczej

Na negatywne skutki przemocy rówieśniczej są narażone nie tylko osoby jej doświadczające, ale również jej sprawcy i świadkowie. Skutki te można podzielić na trzy kategorie: konsekwencje zdrowotne w dzieciństwie, konsekwencje edukacyjne w dzieciństwie i konsekwencje w życiu dorosłym (Armitage, 2021).

Badania wskazują na związek między powtarzającą się wiktyimizacją rówieśniczą a występowaniem dolegliwości natury psychicznej – stanów lękowych lub depresyjnych (Zwierzyńska i in., 2013), poczucia osamotnienia (Nansel, 2001), obniżonej samooceny (Pyżalski, 2012) czy myśli samobójczych (Klomek, 2008). Ponadto wiktyimizacja rówieśnicza zwiększa ryzyko zachowań autodestrukcyjnych – okaleczania się i prób samobójczych (Włodarczyk i in., 2018). U osób doświadczających *bullyingu* częściej pojawiają trudności z zasypianiem, zawroty głowy (Hansson i in., 2020) oraz ból szyi, ramion, głowy, brzucha lub pleców (Garmy i in., 2019). Prawdopodobieństwo nasilenia objawów psychosomatycznych wzrasta wraz z częstością aktów przemocy (Due i in., 2005).

Doświadczenie *bullyingu* może być wskaźnikiem wykluczenia społecznego, na skutek którego może dojść do wycofania się z udziału w życiu społecznym, oraz może ono mieć negatywny wpływ na rozwój kompetencji społecznych (Due i in., 2005). Ponadto wskazuje się na związek doświadczania *bullyingu* z gorszym funkcjonowaniem w szkole (Harel-Fisch i in., 2011). Osoby, które częściej doświadczają przemocy rówieśniczej, czuły się w szkole mniej bezpiecznie (Glew i in., 2008) i w mniejszym stopniu czuły do niej przynależność (Bulska i in., 2021).

Nasilenie konsekwencji psychicznych może zależeć od relacji ze sprawcą. Chociaż przemoc ze strony rodzeństwa wiąże się z poważnymi problemami emocjonalnymi – niską samooceną, depresją i okaleczaniem się (Wolke i in., 2015), to młodzi ludzie, którzy doświadczali przemocy ze strony rówieśników spoza rodziny, wykazywali wyższe nasilenie zaburzeń psychicznych niż osoby, które doznawały jej tylko ze strony rodzeństwa (Tucker i in., 2014).

Negatywne skutki przemocy rówieśniczej mogą być obecne nawet w życiu dorosłym (Copeland i in., 2013; deLara, 2019; Vassallo i in., 2014). W badaniach brytyjskich wykazano, że osoby, które jako dzieci doświadczaly przemocy rówieśniczej, prawie cztery dekady później wciąż odczuwały jej negatywne społeczne, zdrowotne i ekonomiczne skutki (Takizawa i in., 2014).

Osoby, które występowały w podwójnej roli – zarówno doświadczały przemocy, jak i były jej sprawcami – częściej niż inni wykazywały problemy ze zdrowiem psychicznym i fizycznym oraz miały gorsze wyniki w nauce (Kowalski i Limber, 2013). W badaniach prowadzonych w Stanach Zjednoczonych stwierdzono, że dorośli, którzy w przeszłości angażowali się w przemoc rówieśniczą, cechują się podwyższonym ryzykiem antyspołecznego zaburzenia osobowości (Copeland i in., 2013).

Również samo obserwowanie przemocy rówieśniczej może prowadzić do negatywnych konsekwencji dla zdrowia psychicznego. U osób będących świadkami przemocy wskazuje się na zwiększone ryzyko myśli samobójczych (Rivers i Noret, 2013).

Podsumowanie

Przemoc rówieśnicza dotyka w Polsce znaczną część dzieci i nastolatków, a jej poważne konsekwencje mogą utrzymywać się także w życiu dorosłym. Z powodu różnic metodologicznych i definicyjnych między realizowanymi badaniami trudno określić dokładną skalę problemu, jednak wyniki jednego z międzynarodowych badań – *EU Kids Online* – pokazały, że poziom rozpowszechnienia przemocy rówieśniczej w Polsce jest najwyższy z 16 badanych państw europejskich.

Według raportu *School Violence and Bullying* opublikowanego przez UNESCO (2017), do kształtowania właściwej strategii przeciwdziałania przemocy rówieśniczej potrzebne są wiarygodne dane na temat jej rozpowszechnienia, charakteru i przyczyn. Są one również niezbędne do określenia kosztów przemocy rówieśniczej i efektywności działań profilaktycznych. Należy położyć nacisk na poprawę jakości danych dotyczących przemocy rówieśniczej poprzez ciągłe monitorowanie problemu i opracowanie spójnej metodologii gromadzenia danych w celu umożliwienia raportowania przypadków oraz prowadzenia porównań międzynarodowych.

Bibliografia

- Armitage, R. (2021). Bullying in children: impact on child health. *BMJ Paediatrics*, 5, e000939. <https://doi.org/10.1136/bmjpo-2020-000939>
- Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (2006). *Psychologia społeczna*. Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Bożewicz, M. (2019). Relacje szkolne. W: M. Grabowska, M. Gwiazda (red.), *Młodość 2018* (s. 44–70). Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Bulska, D., Skrodzka, M., Smulczyk, M., Wiśniewski, M., Kuruś, M., Szczerba, A. (2021). *Równe traktowanie w szkole : raport z badania w szkołach oraz analiza ilościowa programów wychowawczo-profilaktycznych*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Chmura-Rutkowska, I. (2019). *Być dziewczyną, być chłopakiem i przetrwać. Płeć i przemoc w szkole w narracji młodzieży*. Wydawnictwo Naukowe.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E., Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25(2), 65–83.
- Copeland, W. E., Wolke, D., Angold, A., Costello, E. J. (2013). Adult Psychiatric Outcomes of Bullying and Being Bullied by Peers in Childhood and Adolescence. *JAMA Psychiatry*, 70(4), 419–426.
- Due, P., Holstein, B. E., Lynch, J., Diderichsen, F., Gabhain, S. N., Scheidt, P., Currie, C. (2005). Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross-sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health*, 15(2) 128–132.
- Garmy, P., Hansson, E., Vilhjálmsdóttir, R., Kristjánsdóttir, G. (2019). Bullying and pain in school-aged children and adolescents: A cross-sectional study. *SAGE Open Nursing*, 5, 2377960819887556.
- Glew, G. M., Fan, M. Y., Katon, W., Rivara, F. P. (2008). Bullying and school safety. *The Journal of pediatrics*, 152(1), 123–128.
- Hansson, E., Garmy, P., Vilhjálmsdóttir, R., Kristjánsdóttir, G. (2020). Bullying, health complaints, and self-rated health among school-aged children and adolescents. *Journal of International Medical Research*, 48(2), 300060519895355. <https://doi.org/10.1177/0300060519895355>
- Harel-Fisch, Y., Walsh S. D., Fogel-Grinvald, H., Amitai, G., Pickett, W., Molcho, M., Due, P., de Matos, M. G., Craig, W. (2011). Negative school perceptions and involvement in school bullying: A universal relationship across 40 countries. *Journal of Adolescence*; 34(4), 639–652.
- Inchley, J., Curriem D., Budisavljevic, S., Torsheim, T., Jåstad, A., Cosma, A. (2020). Spotlight on adolescent health and wellbeing: findings from the 2017/2018 Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) survey in Europe and Canada. International report: Key findings. WHO Regional Office for Europe.
- Kalka, J. (2016). Szkolne relacje. W: CBOS, *Młodość 2016* (s. 27–51). Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Klomek, A. B., Marrocco, F., Kleinman, M., Schonfeld, I. S., Gould, M. S. (2008) Peer victimization, depression, and suicidality in adolescents. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 38(2), 166–180.
- Komendant-Brodowska, A. (2009). Grzech zaniechania. Świadkowie przemocy szkolnej w perspektywie teorii gier. *Decyzje*, 11, 5–47.
- Komendant-Brodowska, A. (2014). *Agresja i przemoc szkolna. Raport o stanie badań*. Instytut Badań Edukacyjnych.

- deLara, E. W. (2019). Consequences of childhood bullying on mental health and relationships for young adults. *Journal of Child and Family Studies*, 28, 2379–2389.
- Komenda Główna Policji. (2022). *Przestępstwa stwierdzone w latach 2016–2021 na terenie szkół i placówek oświatowych*. Komenda Główna Policji.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 53(1 Suppl), 13–20.
- Makaruk, K., Włodarczyk, J., Skoneczna, P. (2019). *Problematyczne używanie internetu przez młodzież. Raport z badań*. Fundacja Dajemy Dzieciom Się.
- Makaruk, K., Włodarczyk, J., Szredzińska, R. (2020). *Negatywne doświadczenia młodzieży w trakcie pandemii. Raport z badań ilościowych*. Fundacja Dajemy Dzieciom Się.
- Małkowska-Szcutnik, A., Malinowska-Cieślik, M. (2018). Przemoc w szkole. W: J. Mazur, A. Małkowska-Szcutnik (red.), *Zdrowie uczniów w 2018 roku na tle nowego modelu badań HBSC*. Instytut Matki i Dziecka.
- Mulak, A. (2021). Osoby transpłciowe W: M. Winiewski, M. Świder (red.), *Sytuacja społeczna osób LGBT+ w Polsce. Raport za lata 2019–2020*. Kampania Przeciw Homofobii, Stowarzyszenie Lambda Warszawa.
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., Scheidt, P. (2001). Bullying behavior among U.S. youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285, 2094–2100.
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership*, 60(6), 12–17.
- Ostaszewski, K. (2012). Pojęcie klimatu szkoły w badaniach zachowań ryzykownych młodzieży. *Edukacja*, 4(120), 22–38.
- Przewłocka, J. (2015). *Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach. Raport z badań*. Instytut Badań Edukacyjnych.
- Pyżalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Pyżalski, J. (2019). Elektroniczna przemoc rówieśnicza (cyberprzemoc). W: J. Pyżalski, A. Zdrodowska, Ł. Tomczyk, K. Abramczuk, *Polskie badanie EU Kids Online 2018. Najważniejsze wyniki i wnioski* (s. 101–118). Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rigby, K. (2007). *Bullying in schools: and what to do about it*. ACER Press, Victoria
- Rivers, I., Noret, N. (2013). Potential suicide ideation and its association with observing bullying at school. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), S32–S36.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15, 112–120.
- Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S., Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. EU Kids Online.
- Tucker, J. C., Finkelhor, D., Turner, H., Shattuck, A.M. (2014). Sibling and peer victimization in childhood and adolescence. *Child Abuse & Neglect*, 38(10), 1599–1606.
- Tucker, C. J., Finkelhor, D., Turner, H. (2020). Family predictors of sibling versus peer victimization. *Journal of Family Psychology*, 34(2), 186–195.
- Takizawa, R., Maughan, B., Arseneault, L. (2014). Adult health outcomes of childhood bullying victimization: evidence from a five-decade longitudinal British birth cohort. *American Journal of Psychiatry*, 171(7), 777–784.

- Vassallo, S., Sanson, A., Olsson, C.A. (2014). 30 years on: some key insights from the Australian Temperament Project. *Family Matters*, 94, 29–34.
- UNESCO, UN Women (2016). *Global guidance on addressing school-related gender-based violence*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- UNESCO (2017). *School violence and bullying. Global status report*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K. (2013). *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci. Wyniki badania*. Fundacja Dzieci Niczyje.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K., Michalski, P., Sajkowska, M. (2018). *Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. Raport z badań*. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Włodarczyk, J., Wójcik, Sz. (2019). Skala i uwarunkowania przemocy rówieśniczej. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 18(3), 9–35.
- Wolke, D., Tippet, N., Dantchev, S. (2015). Bullying in the family: sibling bullying. *Lancet Psychiatry*, 2, 917–929.
- Zwierzynska, K., Wolke, D., Lereya, T. S. (2013). Peer victimization in childhood and internalizing problems in adolescence: a prospective longitudinal study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41, 309–323.

Cytowanie:

Makaruk, K. (2022). Przemoc rówieśnicza. W: M. Sajkowska, R. Szredzińska (red.), *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce* (s. 256–273). Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

